

3) Karl Marx

a) Inleiding

Zoals reeds eerder gezien is de 19^e eeuw in Europa een periode van grote maatschappelijke veranderingen, die enerzijds het gevolg zijn van de Franse revolutie, de Napoleontische oorlogen en de erop volgende tijd van restauratie na het Congres van Wenen 1815, en anderzijds hun oorzaken vinden in de industriële en wetenschappelijke ontwikkelingen, die in de loop van die eeuw Europa van een sterk agrarische maatschappij naar het industrieel tijdperk katapulteren. Bovendien wordt met de gelijktijdig gepaard gaande periode van kolonialisme een eerste aanzet van een 'globalisering' zichtbaar die vooral door de handel en de communicatie wordt bevorderd. In deze ontwikkelingen wordt de mens meer en meer teruggeworpen op zichzelf, en dan niet in zoverre hij over zichzelf nadenkt als 'beeld van God' (theologisch denkwijze) of als 'een met gevoel en verstand begiftigd wezen' (filosofische denkwijze), maar steeds meer over zijn positie in een veranderende maatschappij, en over zijn dagelijkse arbeid en de producten die hij voortbrengt. Want in het tijdperk van industrialisering gaan steeds meer mensen van het land naar de stad om niet meer de producten van het eigen levensonderhoud voor zichzelf en eigen gezin of familie te verbouwen, maar om in anonieme economische processen delen en onderdelen van 'onbekende' producten te fabriceren. Nu moet er ook over worden nagedacht dat de mens niet alleen '**de kroon van de schepping is**', of een '**homo rationale**' (het enige wezen met verstand), maar ook een '**homo faber**', een mens die de meeste tijd van zijn leven gewoonweg een 'arbeider' is. Enkel en alleen door dit besef verliest de mens in de beschouwingen over zichzelf al een stuk van zijn bijzondere positie en waarde, maar hij wint daardoor ook het nadenken over aspecten van zichzelf die tot nu toe geen bijzondere rol speelden. Voor het eerst in zijn geschiedenis begint de mens in een wereld te leven, die hij in toenemende mate zelf gemaakt heeft, van kopen en verkopen, vervoer, communicatie, en mechanisering en machinisering van processen enz. Om al deze verbeterende en vooruitstrevende leefomstandigheden te produceren, moet de mens zelf onderdeel van dit proces worden. Eén man zag het in de 19e eeuw als zijn levenslange taak om over deze ontwikkelingen na te denken en erop te reageren: **Karl Marx**.

Wanneer men in een filosofische cursus over Karl Marx gaat spreken, zijn zeker enkele **vooropmerkingen** op zijn plaats. Meer dan met andere personen uit de 19e eeuw verbinden wij de naam van Karl Marx aan politieke ontwikkelingen tot in onze tijd van de 21^e eeuw. Zijn naam wekt immers de associatie op van de stroming die naar hem genoemd is, het Marxisme, maar tegelijkertijd ook die van het Leninisme en communisme. Deze twee laatste stromingen hebben zich immers beroepen op het gedachtegoed van Karl Marx als het theoretische fundament voor hun politieke beleid van staat en maatschappij. Op grond daarvan hebben wij tenslotte tot 25 jaar geleden in een wereld geleefd die zichzelf in Oost en West had opgedeeld, en waarvan het communistische Oosten zich op Karl Marx als hun eigen **‘Übervater’** beriep. Naast het vijandbeeld dat daardoor in kapitalistisch gefundeerde maatschappijen bewust of onbewust werd opgeroepen, betekende dit ook een belemmering voor een onbevooroordeelde studie aangaande het massale werk van Marx, dat hij – vaak ongepubliceerd – had achtergelaten. Pas de laatste decennia hebben aan onderzoekers de gelegenheid gegeven zonder ideologische invloeden hun werkzaamheden over Marx grondig voort te zetten.

De reserve ten opzichte van Marx ligt zeker ook in de ingebruikname door het **sovjetcommunisme**, dat in Westerse maatschappijen onwillekeurig met een **aantal bedreigingen** wordt verbonden. Hier zijn met name de bedreigingen van het **eigenbezit**, de **vrijheid** en de **religie** te vernoemen. En wanneer men de mensen met het afpakken van hun geld, hun geloof of hun vrijheid bedreigt, veroorzaakt dit sterke tegenreacties van afkeur en aversie. Nu het communisme echter in Europa verdwenen is, en als een restbestand in China, Cuba en Noord-Korea een kwijnend bestaan leidt, is de focus gericht zowel op de voordelen als ook op de nadelen met betrekking tot de economische bestaansvormen van de kapitalistische (turbo)maatschappijen; in dit kader nu krijgen ook de gedachten, ideeën en waarschuwingen van Karl Marx een nieuwe – meestal onbevooroordeelde – aandacht.

b) Kernpunten uit zijn leven

- Geboren op 05 mei 1818 te Trier;
- Vanaf 1835 studies in Bonn en Berlijn (rechten en filosofie);
- Verloving met Jenny von Westphalen en promotie in Jena;

- 1842-43: redacteur van de 'Rheinische Zeitung' met radicale artikelen over persvrijheid en armoede van wijboeren;
- 1843-44: Parijs: de Duits-Franse jaarboeken; F. Engels;;
- 1845-47: Brussel: Bond der Communisten; Communistisch Manifest;
- 1848: "revolutiejaar"; verbod op Rheinische Zeitung;
- Vanaf 1850: Londen: de klassenstrijd; chronisch geldgebrek; ziektes en overlijdens; 'das Kapital'; strijdlustig engagement;;
- 14 maart 1883: dood in Londen; graf aldaar.

c) Kritische filosofie van maatschappelijke praxis

Met deze vooropmerkingen wordt reeds één aspect van de filosofie van Karl Marx onuitgesproken duidelijk, en wel dat zijn filosofie fundamenteel een **kritische filosofie van maatschappelijke praxis** is. Het is Marx erom te doen de mensen over hun maatschappelijk handelen en hun taak in de geschiedenis die zij daarbij vervullen voor te lichten. En door deze vorm van verlichting moeten zij dan ook in staat worden gesteld om hun maatschappelijke en historische taken op een gedegen manier te vervullen. Gelet op deze intentie wordt reeds duidelijk **dat Marx de taak van de filosofie anders invult dan vele voorgangers in de geschiedenis van de filosofie voor hem hadden gedaan**. De idealistische filosoof Hegel – door Marx aan de universiteit van Berlijn grondig bestudeerd - ziet de taak van de filosofie in de theoretische beschouwing van reeds afgesloten historische processen. Hij schrijft: "Om nog een woord te verliezen over de **instructie** zoals de wereld zou moeten zijn, zo komt daarvoor de filosofie toch altijd te laat. Als de gedachte over de wereld verschijnt zij pas in de tijd, **nadat** de werkelijkheid haar vormingsproces **reeds beëindigd heeft** [...]; de uil van Minerva begint haar vlucht pas met het aanbreken van de duisternis." (Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts). Daarentegen **ziet Marx juist de filosofie als in dienst staande van de geschiedenis**. Zij heeft allereerst niet de taak om de gebeurtenissen achteraf te reflecteren, maar juist **in de gebeurtenissen zelf kritisch in te grijpen**. Marx noemt dit een 'rücksichtslose Kritik alles Bestehenden', waarbij de kritiek niet op alles gericht is omdat het bestaat, maar in zoverre het een drukkend en onderdrukkend 'Kreuz der Gegenwart' ('kruis van de

tegenwoordige tijd') is. Deze kritiek wordt dan ook geleid door de "categorische imperatief om alle verhoudingen omver te werpen, waarin de mens als een vernederd, geknecht, verlaten en veracht wezen is." In deze vorm van filosofie is dan ook de hoop gevestigd dat door de kritische bewustwording van de handelende individuen de maatschappelijk praxis beter tot zijn recht komt. **"De filosofen", - zo Marx – "hebben de wereld enkel verschillend geïnterpreteerd, maar het gaat erom, haar te veranderen."** – Deze insteek klinkt op het eerste gezicht vrij sympatiek, want wij zijn immers vandaag de dag eveneens mensen van het 'doen', van de 'verandering', van het 'aanpakken'. Wij willen in onze wereld niet alleen dingen en gebeurtenissen be-grijpen, maar zien ons toch minstens evenzeer uitgedaagd in deze wereld in te grijpen. Deze idealistische houding om de wereld te veranderen verdwijnt ook in een wereld die erg pragmatisch is ingesteld, niet helemaal. En zeker jonge mensen die – gelukkig – nog vele teleurstellende ervaringen missen, ondervinden de drang en de ijver (vandaag vaak ook 'je droom' genoemd) om hun idealen te verwezenlijken, en dan hoeft dat niet beperkt te zijn tot het ontwikkelen van hun eigen talenten, maar kan ook verder gaan in richting van een wereld die op vele terreinen te veranderen of te verbeteren is. Zo gezien leeft dit formele aspect van de filosofie van Karl Marx, namelijk het **'primaat van de praxis'** (de voorrang van de praktijk boven de theorie) in vele geesten en harten van mensen voort, en lijkt zelfs een zogenaamde 'antropologische constante' te zijn, dus een onveranderlijk kenmerk dat ons mensen typeert.

Dit inzicht is echter niet originair aan Marx te danken, maar komt reeds sinds de oudheid in de bekende tegenstelling van **'vita activa'** (actief leven) en **'vita contemplativa'** (beschouwend leven) naar voren. Vanuit de filosofisch-aristotelische en de religieus-christelijke traditie werd vanouds aan het beschouwende leven een zekere voorrang gegeven, mede doordat handenarbeid lager werd geschat dan geestelijke arbeid, en het beschouwende leven dichterbij het leven van God (of de godheid) werd geplaatst dan het actieve leven. Alle tijden hadden met deze indeling helemaal geen problemen, want zij werd als een 'natuurlijke' waardenscala gezien, die door de 'god-gegeven' maatschappelijke standenmaatschappij ook weerspiegeld werd: de hogere – gealfabetiseerde – standen konden zich aan studie, wetenschap en liturgie wijden, om zo voedsel te geven aan de ziel van alle mensen, terwijl de lagere standen met hun handenarbeid voor het levensnoodzakelijke van het

stoffelijke lichaam moesten zorgen. Pas het einde van de 18^e en het begin van de 19^e eeuw veroorzaakt in deze visie een kentering. Zo gaat reeds de Oostenrijkse keizer Joseph II (1780-1790) alle contemplatieve ordes in zijn Rijk verbieden, omdat zij 'nutteloos' werk verrichten. En met de industrialisering ontstaan op tal van leef-terreinen nieuwe krachten, die 'productiekrachten' worden genoemd. Deze maatschappelijke productie in arbeid en praxis wordt nu motor van de processen in de geschiedenis. Zij zorgen immers voor een daadwerkelijke **omvorming van de natuurlijke en sociale wereld**. Het is niet meer – zoals nog bij Hegel – dat de wereldgeest in de voortgang van de gebeurtenissen in de geschiedenis tenslotte als het hoogste doel tot zichzelf zal komen, nu zijn het **de mensen zelf** die door hun maatschappelijke productie veranderend in deze wereld ingrijpen en daardoor hun leefomstandigheden en zichzelf veranderen. Zij zijn nu zelf verantwoordelijk voor dit proces, en kunnen zich ook niet meer beroepen op een 'wereldgeest' aan wie zij uitgeleverd zijn. Daarom is dan ook de eerste stap die gezet moet worden een **bewustwording van dit proces**. Volgens Marx moeten de mensen allereerst tot het besef komen dat de geschiedenis nu niet meer wordt geleid door een anonieme wereldgeest, of door het toevallig noodlot, en ook niet door een goddelijke heilige Geest, maar door de praktische arbeidsprocessen die de mensen als productieve krachten zelf tot stand brengen. Het meest kenmerkende resultaat van dit bewustwordingsproces is daarbij de '**sociale ongelijkheid**' die zij zelf door hun productieprocessen hebben voortgebracht. Dit is trouwens – en op dit punt wordt Marx net als Hegel of Comte tot een filosoof van de geschiedenis – in het verloop van alle tijden zo gebeurd. In zijn beroemde '**kommunistische Manifest**' schrijft hij dan ook: "De geschiedenis van alle maatschappijen is de geschiedenis van klassenstrijden. Vrijen en slaven, Patriciërs en Plebejers, Baron en lijfeigene, [...] in het kort, onderdrukker en onderdrukte stonden tegenover elkaar in een voortdurende tegenstelling, leidden een ononderbroken, soms verborgen, soms openlijk gevecht; een gevecht dat elke keer eindigde in een revolutionaire omwenteling van de gehele maatschappij, of in een gemeenschappelijk ondergang van de vechtende klassen. [...] Onze periode, de periode van de Bourgeoisie is echter daardoor gekenmerkt, dat zij de klassenstrijd vereenvoudigd heeft. De hele maatschappij is meer en meer in twee grote vijandige groepen ingedeeld, die direct tegenover elkaar staande klassen: bourgeoisie en proletariaat." – De maatschappelijke productie – Marx noemt ze '**productiekrachten**' – is echter ongelijk verdeeld, en dat leidt tot ongelijke

maatschappelijke verhoudingen en structuren. Wanneer de mensen er zich nog niet van bewust zijn, wordt deze ongelijkheid en onrechtvaardigheid dan ook onkritisch aanvaard. Marx noemt deze toestand **'ontvreemding'**, want de individuen fabriceren producten die hun volledig 'vreemd' zijn, en zij brengen door de uitbuiting van hun productiekraft maatschappelijke structuren voort die voor hun volledig anoniem blijven. Deze bepalen dan vervolgens hun leven en laten het voorkomen, **alsof er 'niets aan te doen is'**. Deze ontvreemding is echter volgens Marx op te heffen, en wel daardoor dat de bewust-geworden individuen nu de **vormgeving van hun leefomstandigheden in eigen handen gaan nemen**: "In het tegenwoordig tijdperk heeft de heerschappij van de zakelijke verhoudingen boven de individuen, de onderdrukking van de individualiteit door de toevalligheid haar scherpste en meest algemene vorm gekregen, en daardoor aan de individuen een scherp omschreven taak gegeven. Zij heeft hun de taak gegeven, in plaats van de heerschappij van de verhoudingen en de toevalligheid boven de individuen, de heerschappij van de individuen boven de toevalligheid en de verhoudingen te plaatsen." – Door de productieverhoudingen is de mens niet zichzelf, hij is feitelijk geen subject van de maatschappelijke productie, van arbeid en praxis. Deze sturing van buitenaf gebeurde volgens Marx in alle periodes van de geschiedenis, die hij daarom ook **'voor-geschiedenis'** noemt, omdat de mensen niet werkelijk zichzelf bestuurden. Door een **kritische verlichting en bewustwording** van deze verhoudingen moeten de mensen nu wakker worden geschud, om hun toekomst bewust in eigen handen te nemen. Alleen zo kunnen zij tot **verantwoordelijke subjecten van hun eigen handelen en hun geschiedenis worden**. De mens moet zich uit deze gevangenis bevrijden; dit is dan nu feitelijk de taak van het **communisme**: "Het communisme onderscheidt zich van alle voorgaande bewegingen doordat hij het fundament van alle voorafgaande productieverhoudingen omver gooit [...]." – Omdat de Bourgeoisie nooit zal instemmen met een rechtvaardigere verdeling van de productiemiddelen, is er maar één weg dit te bereiken: de **revolutie**. "De communisten zien ervan af hun visies en intenties te verbergen. Zij verklaren openlijk dat hun doelen enkel bereikt kunnen worden door de gewelddadige omwenteling van alle voorgaande maatschappelijke ordening. Mogen de heersende klassen voor een communistische revolutie beven. De proletariers hebben in haar niets te verliezen dan hun ketenen. Zij hebben een wereld te winnen. Proletarier aller Länder, vereenigt euch!" – Met deze emphatische slotzin uit het 'kommunistisch Manifest' roept hij op om de bestaande

maatschappelijke en politieke toestanden hardhandig omver te gooien. Kennelijk ziet Marx geen andere mogelijkheid tot verandering, want het kapitalistische systeem maakt de mensen altijd en overal tot geknechte en geboeide individuen.

d) De economische achtergronden: het 'kapitaal'

Zoals het begrip reeds zegt is **'het kapitaal' de boosdoener**. Het kapitaal is het alomvattende subject in dit proces dat door ons allen in het dagelijkse leven op gang wordt gebracht en in stand wordt gehouden: "Binnen het productieproces ontwikkelt zich het kapitaal tot het commando boven de arbeid, d.w.z. boven de arbeidskracht of de arbeider zelf [...]. Het is niet meer de arbeider die de productiemiddelen gebruikt, maar de productiemiddelen maken gebruik van de arbeider." Het kapitaal buit de arbeider uit en ook de productieve natuur (de 'natuurlijke resources' zouden wij vandaag zeggen). Op de lange duur – als er dus niet wordt ingegrepen – betekent dit dat het kapitalistische systeem zichzelf vernietigt, want het maakt de arbeider tot slaaf van zijn anonieme producten, en buit tevens excessief de grondstoffen uit die dit productieproces in leven houden. Welke mogelijkheid bestaat er dus om deze vernietigende beweging van het kapitalisme stop te zetten? Volgens Marx is het kapitalistische systeem daartoe zelf niet in staat, want het is als een monster dat zichzelf voedt door zijn eigen kinderen op te vreten. Je kunt dus wachten totdat het volledig in elkaar stort, maar dat zou de totale zelfvernietiging van de mensheid betekenen. Of je kunt proberen actief in te grijpen, **ofwel door de eenmalige revolutie** zoals Marx voorstelt, **ofwel door constante hervormingen**, zoals die in alle kapitalistische maatschappijen aan de orde van de dag zijn. Hier dus, in de pogingen tot beheersende handhaving van het kapitalisme scheiden zich de geesten van het marxistisch communisme en het liberale socialisme.

Dat de hervormingen in onze eigen kapitalistische maatschappijen steeds ingrijpender moeten worden om het systeem in leven te houden (vgl. de enorme geldsommen die voor de redding van de banken noodzakelijk waren) hebben we bij voorbeeld tijdens de laatste wereldeconomiecrisis sinds 2008 duidelijk gezien. Zij werden trouwens ook met het verwijs op 'dreigende sociale onrust' gerechtvaardigd.

Toch wordt als tegenmiddel alsmear weer de economische groei aangehaald, die echter het systeem niet fundamenteel verandert, want als redmiddel geldt de steeds meer consumerende burger die zijn bijdrage moet leveren aan de economische groei. Resultaat is dat deze burger steeds meer moet hebben, om zo door het wondermiddel van het alomvattende consumisme moet waar maken wat Marx in zijn utopische visie aanduidde dat deze burger 's morgens zou jagen, 's middags vissen, en 's avonds kritiseren. Dat het tot deze bevrijding van het subject zou komen juist door de kapitalistische economie en de consumistische cultuur had Marx echter niet kunnen bevroeden.